

ANTONÍN VAISHAR, EVA KALLABOVÁ

VÝVOJ SLUŽEB V MALÝCH MORAVSKÝCH MĚSTECH PO ROCE 1990

A. Vaishar, E. Kallabová: *The Development of services in small Moravian towns after the year 1990*. – Geografie – Sborník ČGS, 106, 4, pp. 251 – 269 (2001). A complex geographical analysis of twelve Moravian towns with less than 15 thousand inhabitants has been made. Within this analysis, the services fulfilling the following main functions have been evaluated: meeting the needs of inhabitants, solving the problems of workers dismissed from production, realization of town creating function and promoting cultural activities. An evaluation of towns has been made and the main barriers in service activities were identified. The level of services in each town depends, apart from the human factor, on the size of the local market, the status of the town in the settlement system and on each town's specific conditions. Nowadays, small towns are re-evaluating their visions of the future, where the role of services is important.

KEY WORDS: Moravia – small towns – tertiary sector – transition.

1. Úvod

Malá města jsou od raného středověku významným prvkem českého a středoevropského systému osídlení. Podstatná část našich malých měst má za sebou dlouhodobý historický vývoj, v jehož průběhu vždy hrála důležitou střediskovou úlohu ve struktuře osídlení. Odborný zájem o malá města vzrůstá v poslední době v celé západní a střední Evropě (např. Pumain 1999) zejména v souvislosti s otázkou marginalizace venkova. Reakcí na tuto problematiku bylo mimo jiné vytvoření organizace ECOVAST: European Council for the Village and Small Town (All Europe 1999). V roce 1998 proběhlo ve štyrském Murau 1. středoevropské sympozium o malých městech, kde se zdůrazňovala zejména úloha malých měst ve vztahu k jejich venkovskému zázemí (Munduch, Speigler 1998; Žigrai 2000). Z mimoevropských pracovišť má program výzkumu venkova a malých měst kanadská Mount Allison University v Saskville v Novém Brunšviku.

Na problematiku malých měst v českém kontextu soustavně poukazuje A. Andrle (za všechny tituly Andrle 2000). Předpokládá částečnou a značně diferencovanou revitalizaci malých měst (do 10 tisíc obyvatel). Domnívá se, že předpoklady demografického a ekonomického růstu mají malá města v zázemí velkoměst (kde však může docházet ke ztrátě jejich identity), v atraktivních polohách z hlediska rekreace a cestovního ruchu, u hlavních dopravních komunikací a hraničních přechodů do bohatších zemí a města ve venkovských oblastech s přiměřenými kulturními a přírodními atraktivitami.

Hlavním důvodem našeho zájmu o malá města je snaha identifikovat současné procesy v soustavě osídlení nejen z hlediska nejdůležitějších středisek, ale i z pohledu zdánlivě méně významných, v některých případech dokonce periferních center. Přílišné podcenění problémů malých měst a jejich zázemí

by mohlo vést k nastartování procesu, který by mohl negativně postihnout celý systém osídlení, tedy i významná střediska.

Významným poznávacím aspektem je možnost studia současného vývoje regionu, v tomto případě Moravy. Zatímco velká města se snaží být více kosmopolitní nebo přinejmenším nadregionální, malá města výrazně zprostředkovávají vztah ke svému venkovskému zázemí, k tradičním a typickým moravským rurálním regionům. Tyto v podstatě vlastivědné důvody jsou velmi důležité zejména ve vztahu k všeobecnému poznání v rámci podpory identity regionů, v rámci školní výuky a podobně. I na tomto poli však dosud byla zpracovávána u nás i v zahraničí malá města zpravidla v rámci celých regionů administrativních, kulturně historických nebo jiných (např. Baran 1964). Několik výjimek potvrzuje pravidlo (např. Roth 1961).

Na malá města lze nahlížet jako na malé regiony a uplatnit při jejich studiu mnohostranné metody regionální geografie. To je důležité pro geografii jako obor, který se neustále potýká s odstředivými specializačními tendencemi. Tyto tendence v minulosti geografii znemožnily chopit se velmi aktuálních problémů, pro jejichž řešení byla teoreticky nejlépe vybavena.

Malá města zajišťují pro venkovské obce ve svém zázemí pracovní příležitosti, služby městského charakteru a také nezbytné sociální a kulturní kontakty s ostatním světem. I když v souvislosti se zvyšující se hybností obyvatel dochází k uspokojování jejich potřeb také v regionálních střediscích, jsou v našich podmínkách malá města dosud klíčem k obnově venkova a k jeho prosperitě. Zejména pro marginální regiony platí, že každý z nich je tak silný, jak silné je jeho středisko. J. Rubenstein (1999) uvádí na příkladu Rumunska, že nedostatek měst o velikosti 1 – 10 tisíc obyvatel je jedním z hlavních důvodů nedostatečného přístupu rurální populace ke službám v podmínkách odkázanosti většiny populace na veřejnou dopravu.

V poslední době jsou malá města a venkovské obce nad 500 obyvatel těmi prvky české sídelní soustavy, které na rozdíl od středních a velkých měst a nejmenších venkovských sídel ještě demograficky rostou. Hranicí je zhruba 10 tisíc obyvatel. Protože saldo přirozeného pohybu je dnes již ve všech typech sídel negativní a malá města rozhodně nejsou cílem imigrace ze zahraničí, je růst obyvatelstva zřejmě důsledkem přistěhovalectví na jedné straně z velkých měst, na druhé straně z nejmenších sídel. To znamená, že malá města představují jistou alternativu životního způsobu alespoň pro některé skupiny populace. Je ovšem třeba dodat, že to sice může platit pro malá města jako celek, ale ve skutečnosti mezi nimi existují značné difference.

Z povahy malých měst vyplývá menší koncentrace environmentálních problémů, menší zátěž krajiny i lidí, lepší kontakt s okolní přírodou. Malá města zpravidla mají sociální prostředí s vyšší úrovní společenské kontroly a z ní vyplývající vyšší úrovně osobní bezpečnosti, která se stává ve velkých městech problémem. Malá města obvykle také poskytují kvalitnější obytné prostředí s větším podílem rodinných domů ve struktuře zástavby nebo s dobrou dosažitelností přírodě blízkých komplexů v okolí. Přitom ceny stavebních pozemků i ceny nájemného jsou v malých městech nižší než ve velkých a rozdíly se patrně budou zvětšovat. V poslední době se nejdůležitějším problémem životního prostředí ve velkých městech stává doprava. Naproti tomu pohyb v malých městech mohou jejich obyvatelé bez problémů zvládnout chůzí či jízdou na kole. Tento faktor, který dosud není zcela doceněn, může hrát v budoucnu velmi důležitou úlohu. Nejde jen o zmenšení negativních vlivů dopravy, ale i o skutečnost, že pohyb po městě bez auta vytváří větší možnost sociálních kontaktů a podnětů.

Malá města se v devadesátých letech musela a musí potýkat s řadou problémů, které je oproti velkým městům znevýhodňují. Jedním z nich je absence reálné regionální politiky státu. Zpočátku byla regionální politika zcela odmítána, neboť všechny problémy měl vyřešit trh bez přívlastků. Poté se pod tlakem EU a vývoje zejména na trhu práce začaly řešit některé regionální problémy sociálního charakteru, například nezaměstnanost. Nicméně ještě i dnes se o reálné regionální politice stále spíše jen hovoří. V každém případě zatím nepřekročila tato politika úroveň administrativních regionů, což je pro malá města irelevantní.

Další nevýhodou pro malá města je úroveň podnikatelského prostředí v Česku. Malá města by měla profitovat především ze středního a malého podnikání. Avšak nedostatečná kultura podnikatelského prostředí, špatná vymahatelnost závazků, pomalá práce soudů a další jevy nedovolují tyto formy podnikání příliš rozvinout. Stát sice formálně podporuje malé a střední podnikání, ale ve srovnání s prostředky, investovanými do krachujících finančních ústavů a nerespektovatelných průmyslových gigantů, lokalizovaných zpravidla ve velkých městech, je podpora skutečnému podnikání mizivá.

Na postavení řady malých měst se negativně podepsala také probíhající administrativní reforma. Pokud by tato reforma měla respektovat reálný stav struktury osídlení, musela by probíhat zdola, to znamená na základě identifikace spádových obvodů malých měst a jejich postupného sdružování do administrativních celků vyšších řádů. Česká administrativní reforma však probíhá z pohledu centra, které se soustředilo na výběr středisek nejvyššího hierarchického řádu a teprve poté se k těmto střediskům mnohdy krajně necitlivě přidružovaly jejich spádové obvody. To postihlo řadu malých měst, jejichž spádové obvody byly roztrženy a sama tato města se ocitla na nejvzdálenější periferii větších středisek. M. Hampl (1996) připomíná, že v budoucnosti bude muset dojít k nové integraci obcí a domnívá se, že by se mohla vyvinout v měřítku bývalých soudních okresů. V každém případě by však krystalizačními jádry budoucích obcí měla být především malá města. Budou-li však jejich reálné spádové obvody administrativně rozděleny, bude integrace obcí opět probíhat nepřirozeným způsobem.

2. Geografie malých moravských měst a výzkum služeb

Brněnská pobočka Ústavu geoniky Akademie věd ČR zpracovává v rámci klíčového směru badatelského výzkumu projekt Geografie malých moravských měst. Předmětem výzkumu jsou všechny obce s městským statutem na historickém území Moravy s méně než 15 tisíci obyvateli. Výzkum je uskutečňován postupně a protože jedním z původních cílů práce bylo vydání díla encyklopedického charakteru, jsou města zařazována na pořad podle abecedy. V současné době jsou k dispozici výsledky první etapy, zahrnující města Adamov, Bojkovice, Boskovice, Brumov – Bylnici, Brušperk, Březovou nad Svítavou, Břidličnou, Bučovice, Budišov nad Budišovkou, Bystřici nad Pernštejnem, Bystřici pod Hostýnem a Bzenec (Vaishar a kol. 2000). Ačkoliv výběr měst byl proveden účelově, pokrývá uvedený soubor většinu historického území Moravy a zahrnuje malá města různých velikostních kategorií, funkcí a střediskového významu.

Výzkum a zpracování jednotlivých měst je relativně komplexní. Zahrnuje analýzu polohy a využití země, fyzickogeografické charakteristiky včetně přírodních rizik a hodnocení krajiny, centrální význam včetně definování spádo-

vého obvodu, historický vývoj z hlediska formování funkcí města, sociálně demografickou analýzu, rozbor jednotlivých odvětví ekonomiky, v němž služby zaujímají významné místo, stav technické infrastruktury, hlavní problémy životního prostředí, analýzu územně funkční struktury včetně integrovaných sídel a nástin dalších perspektiv. Projekt umožňuje úzkou spolupráci fyzických a humánních geografů.

Geografie služeb je relativně méně frekventovaným odvětvím humánní geografie. Za průkopnickou a vzácně komplexní práci v tomto oboru lze považovat klasickou studii W. Christallera z roku 1933. Problém vytváření spádových obvodů je klasickým problémem tohoto odvětví. U nás zpracoval tento fenomén ještě v podmínkách ústředně řízené ekonomiky J. Maryáš (1987). V zahraničí je poměrně dobře rozpracován maloobchod, který právě v 90. letech dostal nové impulzy (Crewe 2000). Z poněkud jiného pohledu jsou posuzovány služby cestovního ruchu.

Metodika studia služeb v rámci našeho výzkumu sestává z několika kroků. Prvním z nich je analýza dostupných údajů. Statistických dat, umožňujících charakterizovat vývoj služeb v devadesátých letech není pochopitelně mnoho. Značné množství údajů lze získat pomocí Internetu. Tyto údaje jsou dvojího druhu. Na jedné straně jsou to různé registry podnikajících subjektů, které však zpravidla uvádějí rovněž jen velmi obecné údaje, nelze zjistit, zda subjekt skutečně podniká, zda toto podnikání představuje jeho hlavní činnost, jaké jsou výsledky podnikání atd. Na druhé straně jsou zde webovské stránky jednotlivých měst, školských, kulturních, ubytovacích a dalších zařízení a podobně, ovšem informace z tohoto zdroje není úplná ani srovnatelná. Podobný charakter má excerpce tisku.

Dalším zdrojem informací je návštěva příslušného města, průzkum existujících služeb, eventuálně řízené rozhovory s jejich poskytovateli. Tato dříve poněkud podceňovaná metoda výzkumu dovoluje učinit si jasnou představu, jak služby v daném městě reálně vypadají, jak jsou umístěny a navštěvovány a do jisté míry i za jakých podmínek a s jakými výhledy jsou realizovány.

Třetím krokem je interview se starostou, případně jiným pověřeným pracovníkem města. Tento krok má v zásadě dva významy. Prvním z nich je kompletace a upřesnění údajů. Na jedné straně může zástupce města upozornit během strukturovaného rozhovoru na služby, které výzkumníci z nějakého důvodu přehlédli, na druhé straně může zodpovědět některé otázky, které v průběhu terénního výzkumu vznikly. Hlavním smyslem však je získání relativně komplexního pohledu odpovědného představitele města na sektor služeb, a to především z hlediska jejich fungování, problémů s nimiž se potýkají, disproporcí mezi nabídkou a poptávkou, souvislostí mezi službami a dalšími odvětvími a podobně.

Posledním krokem je studium získaných materiálů. Může jít o propagační materiály města, které zpravidla zahrnují nejen nabídku pro návštěvníky, ale často i reklamy místních podnikatelů včetně těch, kteří se angažují v sektoru služeb. Velmi cenným zdrojem bývá městský zpravodaj nebo jiná forma pravidelně či nepravidelně vydávaných tiskovin. V něm jsou často uváděny například kalendáře akcí, které mohou souviset s využitím služeb a podobně. V oboru služeb rekreace a cestovního ruchu lze pak využít materiálů, získávaných každoročně při veletrhu REGIONTOUR v Brně.

Je zřejmé, že žádný krok by sám o sobě pravděpodobně nestačil k reálné analýze sektoru služeb, nicméně všechny uvedené kroky ve svém komplexu podávají obraz vcelku přesný, ač velmi obtížně kvantifikovatelný. Služby pochopitelně představují odvětví, procházející nejbouřlivějším vývojem. Zánik

stávajících a vznik nových subjektů na tomto poli je každodenní záležitostí. Nicméně ačkoliv vznik a zánik jednotlivých subjektů je velmi rychlý, jsme přesvědčeni, že trendy jsou víceméně stabilní.

3. Obecné souvislosti

Zatímco ve výrobních odvětvích se daří technologickým pokrokem zvyšovat produktivitu práce velmi rychle, služby, založené z velké části na individuálních úkonech, takové možnosti neposkytují. Technologický pokrok naopak otevírá nová pole a vyžaduje nové úkony ve sféře služeb, počínaje potřebou připravit obyvatele na život v podmínkách zdokonalujících se technologií a konče nutností kompenzovat život v přetechnologizované společnosti.

Je všeobecně známo, že trend přesunování pracovníků do služeb se po roce 1990 v Česku podstatně urychlil, neboť padly některé bariéry, které jej dříve brzdily. Geografických prací, analyzujících problematiku služeb v období přechodu od centrálně plánované na tržní ekonomiku není mnoho. Důvodem je pravděpodobně absence kvantitativních údajů. Proces, který proběhl v první polovině 90. let v Polsku, popsal A. Werwicki (1998).

V současné době má odvětví služeb pro malá města několik významů:

- Zajištění potřeb vlastních obyvatel v dříve silně poddimenzované sféře ekonomiky v relaci k jejich koupěschopnosti. To je primárním úkolem sféry služeb, nikoliv však jediným. Uvedená funkce služeb je rozhodující pro města, která se rozhodla budovat svou prosperitu na funkci bydlení, jejíž logickou součástí je i co nejlepší uspokojení požadavků obyvatel na služby.
- Řešení problému zaměstnanosti pracovníků, uvolňovaných z výrobních odvětví. Nemalá část propouštěných pracovníků se pokouší zajistit si další existenci soukromým podnikáním, které je ve většině případů zaměřeno do služeb, a to i v případě, že oficiálně jde o jiná odvětví.
- Zajištění městotvorné funkce. Tato úloha služeb je podstatná pro města, která chtějí založit svou prosperitu na střediskové funkci ve vztahu k zázemí nebo na rozvoji cestovního ruchu. V obou případech je úroveň zajištění služeb zcela rozhodující.
- Zlepšení kulturní úrovně. Některé služby, typicky střední školství, zdravotnická zařízení na úrovni nemocnice nebo polikliniky, vybraná kulturní zařízení a podobně představují koncentraci vysokoškolsky vzdělaných osob a stávají se tak intelektuálními a kulturními jádry malých měst.

V realitě pochopitelně dochází k průniku uvedených motivací a podnětů v různé míře podle funkcí a dalších charakteristik měst. Je však nutno vidět, že rozvoj služeb má některé výrazné bariéry:

- Celkové podnikatelské prostředí v České republice. Ihned po změně společenských poměrů byla přijata opatření, která nastartovala neobyčejně prudký rozvoj podnikání ve službách. Za čtyřicet let socialismu bylo soukromé podnikání ve službách na rozdíl od některých jiných socialistických zemí téměř úplně zlikvidováno. Přes obrovský rozmach soukromých firem nebyli lidé na skutečné podnikání připraveni a řada z nich se pokoušela realizovat v něm své zkušenosti z netržního prostředí. Pouze část občanů, vstupujících po roce 1989 do podnikání, byla ochotna akceptovat tvrdou práci a podnikatelské riziko, směřující nikoliv ke zbohatnutí, ale k nezávislosti a přiměřeným příjmům. Ve službách se projevuje ještě další specifický činitel, který by bylo možno nazvat nízkou ochotou sloužit, to znamená přizpůsobit své jednání potřebám a přáním zákazníka.

- Nízká koupěschopnost obyvatelstva a malý kapitál podnikatelů. V těch malých městech, která se nacházejí v chudších regionech nebo která byla postižena důsledky strukturálních změn v ekonomice, je největší bariérou rozvoje podnikání ve službách nízká koupěschopnost obyvatel. V takovém případě lidé omezují spotřebu, respektive zaměřují ji na nejnnutnější věci. Tím trpí především podnikatelé, podnikající ve službách směřujících ke zkvalitnění života, například v kultuře. Kromě toho se projevuje i nedostatek kapitálu samotných podnikatelů. Typickým projevem tohoto stavu je například situace, kde vybavená nákupní centra ve výhodných polohách chátrají, zatímco skutečné podnikání se realizuje v garážích a jiných soukromých prostorech, což umožňuje šetřit na nájemném.
- Informace, spolupráce. Pokud podnikatel nepodniká výlučně pro omezený lokální trh, stojí před problémem informace, propagace a reklamy. Jedním z mýtů nastupujícího kapitalismu u nás byla teze, že hlavní pro úspěch na trhu je vyrobit kvalitní výrobek za nízkou cenu. Ukazuje se však, že hlavní je dostat produkt na trh. Zatímco ještě před patnácti lety byl poskytovatel služby pánem, o jehož přízeň se museli zákazníci ucházet, dnes je tomu zcela naopak. Zvláště pro podnikání spojené s turistickým ruchem je nutná spolupráce. Málomocné malé město je návštěvník ochoten navštívit pouze kvůli jedné atraktivitě. Pokud chtějí poskytovatelé služeb z návštěvníků profitovat, měli by se spojit a nabízet své služby jako jeden balík. Tomu však brání na jedné straně přehnaný individualismus, který vznikl jako reakce na minulý kolektivismus, jednak právní prostředí, protože podnikatelské subjekty by musely vstoupit do právních vztahů, jejichž řešení je v případě sporů obtížně realizovatelné.

Na druhé straně řada problémů, které trápí podnikatele ve službách, není bariérami, ale vyplývá ze samotné podstaty odvětví služeb a fungování trhu. Sem patří například problémy udržení zařízení při zmenšení lokálního trhu (například ve školství) nebo problémy konkurenčního boje se silnějšími subjekty (například problém hypermarketů).

Celkově lze nicméně konstatovat, že sektor služeb je v malých městech nezníitelný. Na místa zkrachovalých podnikatelů nastupují další, protože poptávka existuje a v budoucnosti se pravděpodobně bude ještě zvětšovat. V malém a středním podnikání včetně služeb trh skutečně funguje. Problémem je spíše kvalita poskytovaných služeb ve vztahu k obyvatelům malých měst, obyvatelům jejich zázemí a jejich návštěvníkům. Tato kvalita nejvíce formuje image města.

4. Specifický význam služeb pro malá města

Školství malých měst je, až na výjimky, spíše dokladem jejich zašlé slávy. Všeobecná změna demografického prostředí, zejména pokles porodnosti, se projevil na redukci počtu mateřských škol a snížení počtu dětí na základních školách. Počet dětí v nich se pohybuje okolo 500 – 600 žáků (v nejmenší Březové nad Svitavou je to pouze 185), v Bučovicích, Bystřici nad Pernštejnem i Bystřici pod Hostýnem jsou takové školy dvě, v Boskovicích tři. V integrovaných sídlech bývaly tzv. malotřídní školy, které se do dnešní doby udržely jen velmi zřídka (Bzová u Bojkovic, Rovné u Bystřice nad Pernštejnem).

U středního školství (obr. 1) se v některých městech projevuje neschopnost zajistit dostatek kvalitních pedagogů (způsobila zavření pobočky obchodní akademie v Bojkovicích). Nezáměr studentů způsobil zrušení Svatoplukova

Obr. 1 – Nová budova gymnázia v Bystřici nad Pernštejnem

gymnázia v Brušperku; díky nejasnosti strategie Kovohutí Břidličná bylo zrušeno učiliště, které vychovávalo potřebné odborníky v deficitních oborech. Naproti tomu je nutno vyzdvihnout Boskovice, které jsou největším městem sledovaného souboru a nabídkou svého středního školství tradičním vzdělávacím centrem regionu, který zasahuje do čtyř okresů. Dokladem životaschopnosti středního a dokonce i vyššího odborného školství v malých městech je Bzenec se třemi specializovanými středními školami.

Většina měst, zejména těch bez středního školství, se potýká s odchodem či nedostatkem elit, jejichž představiteli byli odedávna učitelé, lékaři atd. Obava ze ztráty elit ve prospěch větších měst se objevuje již v okamžiku, kdy neschopnější žáci odcházejí na víceletá gymnázia v průběhu základní školy. S tímto problémem se potýká zejména Břidličná, Bojkovice, viditelný je v Budišově nad Budišovkou.

Do jisté míry podobný je problém zdravotnictví. Mnohdy se města potýkají s problémem udržení této služby, zejména v dostatečném spektru specialistů. Ze souboru měst se vyčlenily dva extrémy – Březová nad Svitavou se dvěma lékaři (a jednou lékárnou) a Boskovice s nemocnicí okresního typu (s osmi lůžkovými odděleními), dvěma dalšími zdravotními středisky, domem lékařských služeb, střediskem zdraví, dětskou léčebnou pohybových poruch a šesti lékárnami. Ze zbývajících měst ve třech funguje poliklinika nebo zařízení odpovídajícího charakteru a po dvou lékárnách – Bučovice, Bystřice n. Pern. a Bystřice p. Host. Další skupina měst má 10 a více lékařů, jedná se o Adamov, Břidličnou, Brumov – Bylnici a Bojkovice. Zbýlá města mají lékařů 5 – 8 a s výjimkou Brušperka pouze jednu lékárnou. V Bzenci je lůžkové kožní oddělení nemocnice v Kyjově, v Budišově n. B. bylo do roku 1975 plicní sanatorium a později středisko pro dlouhodobě nemocné nemocnice v Opavě.

Ze sociálních služeb funguje ve všech městech pečovatelská služba. Jediným městem, kterému chybí jakékoli další zařízení sociálních služeb, je Břid-

ličná. Ve všech ostatních městech (kromě Bojkovic) jsou i domy s pečovatelskou službou (s kapacitou od 6 do 93 lůžek). Schopnější senioři mají v Bojkovicích, Boskovicích a Bučovicích možnost ubytování v penzionu pro důchodce, přičemž ve všech případech se jedná o luxusní bydlení v nových nebo rekonstruovaných objektech. V Boskovicích, Brušperku a Budišově n. Bud. jsou pro nemohoucí seniory domovy důchodců. Sociální zařízení pro děti jsou ve čtyřech městech; ve třech případech se jedná o dětské domovy (Brušperk, Bojkovice, Budišov n. B.), v Bystřici p. H. je dětský výchovný ústav. Některá města si uvědomují výhody lokalizace těchto služeb a snaží se prosadit projekt na jejich zřízení (Bzenec, Břidličná).

Mezi služby rekreace a cestovního ruchu patří kromě ubytovacích a stravovacích kapacit také informační centra. Přesto, že vize drtivé většiny měst je spojena se snahou o posílení alespoň sezónního cestovního ruchu, mnohde průměrně náročný turista nemá možnost koupit plán města (např. Březová, Břidličná, Bzenec). Ve valné většině měst je toto umocněno absencí směrových tabulí k turisticky atraktivním místům. Jiná města, vědoma si svých silných stránek, rozvíjejí zákaznický orientovaný přístup k turismu, srovnatelný s evropským standardem. V těchto městech (Boskovice, Bystřice nad Pernštejnem, Bystřice pod Hostýnem, atd.) se turisté mohou obrátit na informační kanceláře. Rozvoj služeb spojených s cestovním ruchem je ovlivněn lokalizací známých atraktivit, ale dokáže jej podnitit i koncepčně sladěný kulturní kalendář (Budišov nad Budišovkou). Nabídku turistických atraktivit zvyšují stálé muzejní expozice, které jsou přibližně v polovině studovaných měst. Jak se ukazuje, návštěvníka přiláká nejen expozice historická nebo vlastivědná (Boskovice, Brumov – Bylnice, Bučovice), ale také přírodovědná (Budišov nad Budišovkou) či národopisná (Brušperk). Komplexně zaměřené je městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem.

Ubytovací služby v malých městech jsou různé úrovně i počtu lůžek. Neexistuje jednoznačná korelace mezi počtem lůžek a počtem obyvatel města. Ve sledovaném souboru se vyskytla města, kde není možnost přenocovat (Brušperk, Adamov, donedávna Břidličná), což zřejmě zapříčiňuje jejich poloha v blízkosti velkých měst a odlehlost od hlavních průjezdných tahů. Možnosti ubytování turistické kvality v malých městech často nabízejí domovy dětí a mládeže, ubytovny sportovních oddílů, areály dřívějších dětských táborů a bývalé podnikové ubytovny. Ojedinelou formou ubytování v malých městech jsou kempy (Budišov nad Budišovkou a Bojkovice). Provozování luxusního ubytování na zámku Nový Světlov v Bojkovicích se nesetkalo s pozitivní odezvou a bylo ukončeno. U větších měst souboru má turista možnost volby průměrně ze tří menších hotelů, jejichž kapacita se pohybuje okolo 50 lůžek nebo penzionů s doplňkovými službami. Z menších měst vynikají Bučovice, které těží ze své polohy na tranzitní komunikaci a mají 150 lůžek (hotel, motel a dva penziony) a Bzenec více než 200 lůžky (hotel, penzion, ubytovna v sokolovně). Slabinu v ubytovacích službách cítí Bystřice nad Pernštejnem (24 stálých lůžek).

V úzké korelaci s ubytovacími službami jsou služby stravovací, jejichž nabídka je přirozeně pestřejší. Nepočítáme-li pivnice, jichž je v každém městě minimálně pět (s výjimkou Březové nad Svitavou), životaschopnými se v malých městech ukázaly cukrárny (pouze Adamově chybí), zhruba v polovině malých měst pak vinárny s nočním provozem. Ojedinele najdeme rychlé pultové občerstvení či mléčný bar s dopoledním provozem. Restaurace s vařením jsou ve všech městech (pouze v Adamově je jen jedna, a to s velmi omezeným provozem); v největších ze sledovaných měst se jejich počet blíží deseti.

Všechna malá města (snad s výjimkou Brušperka) doporučují k oddychu okolní terény, a to jak pro celoroční turistiku, tak pro zimní běh na lyžích. Ne vždy ale mají ve svém zázemí dostatek turisticky značených cest (Břidličná). V jiných městech naopak nabízejí, byť amatérsky, vypracované různé náročné vycházkové okruhy (Budišov nad Budišovkou). Ze sportovních zařízení, poskytujících služby letní (v našich poměrech převažující) rekreaci, jsou dominantní koupaliště. Po roce 1989 se staly módní záležitostí tenisové kurty a posilovny, které jsou dnes téměř ve všech městech (nenajdeme je jen v Budišově nad Budišovkou a Březové nad Svitavou).

Kromě Břidličné a Březové nad Svitavou vychází pro informovanost občanů v malých městech zpravodaj nebo jiná regionální tiskovina, v Bystřici pod Hostýnem a Boskovicích mají dvě. Obecně se liší nejen formou distribuce, ale i obsahem a úrovní příspěvků, regionálním dosahem, periodicitou, grafickým zpracováním atd. Specifický je časopis Směr v Adamově, který jako čtrnáctideník vydávají zaměstnanci akciových společností Adamovské strojírný a dvou dalších.

Hodnocení kulturních předpokladů života měst je nesnadné, neboť tato sféra závisí na velkém množství obtížně získávaných informací a v mnoha případech na subjektivních postojích jejich hodnotitele. Jedním z mála kvantifikovatelných znaků, předurčujících možnost kulturního využití, je existence kulturních domů (obr. 2), které jsou téměř ve všech městech. Kapacita těchto zařízení je z dřívějších dob v mnoha případech naddimenzovaná a jen málokde účelně využívána. Tam, kde došlo k majetkovým změnám, se neprováděla běžná údržba objektu a ten za několik let značně zchátral (Bystřice pod Hostýnem). Někde supluje kulturní dům národní nebo katolický dům či sokolovna. Provozy kin byly v důsledku nerentability provozu všude omezeny, někde přechodně ukončeny. Ve třech městech souboru (Břidličná, Bojkovice, Bystřice nad Pernštejnem) kino není a v Brušperku a Bojkovicích jsou kina uzavřena. Tři města mají i letní kina, v případě Bystřice nad Pernštejnem letní kino nemá svoji krytou alternativu. Kinokavárna s denním provozem je v Boskovicích.

Obr. 2 – Typická socialistická architektura – kulturní dům v Bzenci

Tab. 1 – Vybavenost vybraných malých moravských měst jednotlivými druhy služeb

Město	Střední a vyšší školy	Zařízení sociální péče (kapacita)	Zdravotnické služby
Adamov	– Střední odborné učiliště Adast, s.r.o – Střední odborné učiliště obchodu a služeb, s.r.o. – (Soukromá střední škola obchodu, služeb a provozu hotelů, s.r.o.)	– Dům s pečovatelskou službou	– 10 lékařů – 1 lékárna
Bojkovice	Církevní střední odborná škola	– Penzion pro důchodce (58) – Dětský domov (24)	– 10 lékařů – 2 lékárny
Boskovice	– Gymnázium – Střední pedagogická škola – Střední odborné učiliště a učiliště – Střední odborné učiliště oděvní – Soukromá střední podnikatelská škola – Integrovaná škola technická – Národohospodářská vyšší odborná škola, vyšší zdravotnická škola, střední odborná škola a střední odborné učiliště	– Dům s pečovatelskou službou (39) – Penzion pro důchodce (105) – Domov důchodců (170)	– nemocnice (8 lůžkových oddělení) – 2 lékařská střediska – Dům lékařských služeb – Středisko zdraví – 6 lékáren
Brumov-Bylnice	není	– Dům s pečovatelskou službou (6)	– 10 lékařů – 1 lékárna
Brušperk	není	– Dům s pečovatelskou službou (6) – Domov důchodců (58) – Dětský domov (60)	– 6-8 lékařů – 2 lékárny
Březová nad Svitavou	není	– Dům s pečovatelskou službou (7)	– 2 lékaři – 1 lékárna
Břidličná	není	není	– 10 lékařů – 1 lékárna
Bučovice	– Gymnázium – Obchodní akademie	– Dům s pečovatelskou službou (15) – Penzion pro důchodce (55)	– poliklinika – 2 lékárny
Budišov nad Budišovkou	není	– Dům s pečovatelskou službou (20) – Domov důchodců (45) – Dětský domov (18)	– 5 - 7 lékařů – 1 lékárna
Bystřice nad Pernštejnem	– Gymnázium – Střední zemědělská škola a vyšší odborná škola – Střední odborné učiliště zemědělské – Odborné učiliště	– Dům s pečovatelskou službou (93)	– poliklinika – zdravotní středisko – 2 lékárny
Bystřice pod Hostýnem	– Střední průmyslová škola dřevařská, střední odborné učiliště nábytkářské a odborné učiliště – Střední odborná škola a střední odborné učiliště obchodní a oděvní	– Dům s pečovatelskou službou (48) – Dětský výchovný ústav (22) – Dům pro svobodné matky	– potenciál kompletní polikliniky – (4 zdravotní střediska) – 2 lékárny
Bzenec	– Střední průmyslová škola a vyšší odborná škola potravinářské technologie – Střední odborné učiliště lesnické – Střední odborné učiliště a odborné učiliště	– Dům s pečovatelskou službou (18)	– 10 lékařů – 1 lékárna

Periodika	Forma periodik	Počet stálých lůžek	Kulturní středisko, kino (frekvence promítání)	Stálé muzejní expozice
– Směr - časopis zaměstnanců akciových společností Adamovské strojírny, Adast Blansko a Adast- systems	čtrnáctideník 0,20 Kč	0	– kulturní středisko – kino (areál Adamovských strojíren, a.s.) - 1 - 2krát týdně	není
– Naše Bojkovsko	dvouměsíčník	50	– kulturní dům – kino zrušeno 1999	– Muzeum Bojkovska a moravských Kopanic (zámek)
– Boskovský zpravodaj – Regionální noviny (v nich čtvrtletně Vlastivědné listy Klubu přátel Boskovic)	– měsíčník, 5 Kč – týdeník	305	– katolický dům, v něm kino – kinokavárna - denně – letní kino	– Muzeum Boskovicka – Historie židovského města – Bojovali za svobodu – Historické zemědělské stroje (sezónně)
– Městský zpravodaj	měsíčník, zdarma	126	– kulturní dům - Sdružený klub MEZ Brumov - Bylnice (1 2krát týdně v teplém půlroce)	– přípravy na otevření muzea (rok 2000)
– Brušperský měsíčník	měsíčník, zdarma	0	– národní dům – kino zrušeno 1993	– Lašské muzeum
není (podaná žádost o zřízení)		80	– kulturní dům, v něm kino (příležitostně)	není
není		40	– kulturní dům	není
– Bučovický zpravodaj	čtvrtletník, 10 Kč	150	– katolický dům – kino (4krát týdně)	– Městské muzeum – zámek
– Budišovský občasník	5 - 6krát ročně, 3 Kč	120	– kulturní dům – kino (teplý půlrok)	– Muzeum jilovité břidlice
– Novinky	měsíčník, zdarma	24	– kulturní dům – letní kino	– Městské muzeum
– Zpravodaj města – Bystřické poKROKY? - vydává Kulturní nadační fond Bystřice pod Hostýnem	– 4 - 6krát ročně, 12 Kč – měsíčník, 7 Kč	187	– kulturní dům, v něm kino + (1krát týdně)	není
– Zpravodaj	4 - 6krát ročně zdarma	290	– kulturní dům, v něm kino (2krát týdně)	– Muzeum židli

Maloobchod v malých moravských městech najdeme téměř výhradně na hlavním náměstí a na bezprostředně přiléhajících (nejčastěji průjezdních) komunikacích. Provozovny jsou umístěny zpravidla v parterech obytných domů. Potřeba dalších ploch je uspokojována zřizováním „obchodních pasáží“, což v měřítku malých měst znamená průjezdy a dvorní trakty s malými prodejny (Boskovice, Bystřice nad Pernštejnem). Téměř v každém městě najdeme i v exponovaných polohách opuštěné obchodní plochy. Vysoká cena pronájmu takových ploch nutí obchodníky lokalizovat své provozovny do vlastních objektů. Jindy jde o známku neustále se dynamicky měnící situace na trhu. Svou roli v případě maloobchodu sehrává změna nákupních zvyklostí, kdy obyvatelé vyjíždějí za týdenními nákupy do super a hypermarketů. Objekty nákupních středisek budovaných za socialismu také nebývají optimálně využity, i když ve většině měst jsou v nich umístěny největší maloobchodní provozovny potravin s doplňkovým sortimentem (nejčastěji maloobchodní řetězec Jednota – Coop – Bzenec, Bystřice pod Hostýnem). Samostatné supermarkety v nových budovách s příslušnou infrastrukturou (parkovací plochy), pronikají do malých měst pouze výjimečně (Bystřice nad Pernštejnem – Albert) a většina měst nemá o jejich umístění zájem, neboť se obávají důsledku cenové konkurence a rušení kamenných obchodů. Problém asijských obchodníků řeší města vyčleněním volné plochy co nejbližší hlavnímu náměstí (Boskovice) nebo přímo zřízením městské tržnice (Brušperk). V okrajových obytných částech měst bývají malé obchody se smíšeným zbožím.

Charakter a struktura maloobchodních zařízení odpovídá velikosti města, jeho zázemí i postavení v sídelním systému. Nejfrekventovanější jsou provozovny se smíšeným zbožím (potravin, drogerie) – doplňují je specializované prodejny řeznictví, zeleniny a ovoce; velké zastoupení mají prodejny textilu (včetně obuvi, oděvů, galanterie), méně domácí potřeby, železářství a specializované prodejny náradí. Indikátorem významu města jako maloobchodního centra může být úroveň prodejny knih (v nejmenších městech spojená s dárkovým zbožím či trafikou). V některých malých městech prosperují i specializované prodejny výpočetní techniky a mobilních telefonů. Vybrané potřeby pro instalatéry, podlaháře, elektrikáře či stavebníky jsou často připojeny k firmám podnikatelů, kteří nabízejí příslušný servis, realizaci či opravu. Svou roli jako dojížděkového centra za maloobchodem pro region sehrávají podnikové prodejny (Bzenec, Bystřice pod Hostýnem, Bučovice). Ve všech zkoumaných městech, s výjimkou Boskovic, lze najít segment, který nemá svoji specializovanou provozovnu (papírnictví, hračky, sklo a porcelán).

Další potenciál služeb malých měst spočívá například ve spolkové činnosti včetně dobrovolných hasičů, sportovních jednot a kulturních spolků. Města se snaží o odhalení tržní niky, to znamená něčeho, co není v nabídce okolních konkurentů. Řešení může spočívat například v obnovení místních tradic pouť a trhů.

Přehled vybavenosti jednotlivých měst vybranými druhy služeb uvádí tabulka 1.

5. Služby a úloha malých měst v systému osídlení

Služby jsou vedle pracovních příležitostí jedním z hlavních faktorů souvisejících s postavením sídel v systému osídlení. V období centrálně plánované ekonomiky hrála důležitou úlohu okresní funkce, která zpravidla znamenala směřování rozvoje především do okresních měst na úkor ostatních středisek

Tab. 2 – Centrální význam vybraného souboru malých moravských měst podle administrativní funkce

Město	Počet obyvatel jádra	Počet obyvatel zázemí	Podíl obyvatel zázemí a jádra	Míra centrálního významu
Adamov	5 138	1 651	0,32	malý
Bojkovice	4 010	5 115	1,27	střední
Boskovice	10 639	34 496	3,24	vysoký
Brumov-Bylnice	5 254	6 147	1,16	střední
Brušperk	3 590	(8 913)	(2,28)	*
Březová	1 416	350	0,25	malý
Břidličná	3 755	2 214	0,59	malý
Bučovice	4 354	10 531	2,42	vysoký
Budišov nad Budišovkou	2 869	471	0,16	malý
Bystřice nad Pernštejnem	7 980	17 328	2,17	vysoký
Bystřice pod Hostýnem	6 607	9 163	1,39	střední
Bzenec	4 113	9 970	2,42	***

* Brušperk se nachází v Ostravské aglomeraci a jeho teoretický spádový obvod je ve skutečnosti překryt spádovými obvody podstatně silnějších středisek Ostravy a Frýdku-Místku

** Bzenec se nachází v exponovaném prostoru s velkou koncentrací malých měst, mezi kterými se uskutečňuje spíše dělba práce než jednoznačné uplatňování centrální funkce některého z nich

v okresech. Paradoxně právě v odvětví služeb se to nemuselo projevit vždy negativně, neboť do nových okresních měst byl lokalizován především průmysl, a to zejména těžký, zatímco podceňované služby mohly přežívat v neokresních střediscích. V našem souboru je to příklad Boskovic, dal by se uvést i případ Mikulova a podobně.

Z řady faktorů, ovlivňujících postavení měst ve sféře služeb, lze jmenovat:

- Počet obyvatel města a jeho zázemí, kteří tvoří lokální trh (tab. 2). Na velikosti lokálního trhu závisí efektivnost zřízení a provozování jednotlivých druhů služeb. Některé služby včetně školství a zdravotnictví jsou efektivní teprve při překročení určitého prahu počtu zákazníků. Zatímco obyvatelé vlastního města tvoří lokální trh pro služby základního i městského hierarchického stupně, obyvatelstvo zázemí reflektuje především na služby městského hierarchického stupně. S rozvojem individuální dopravy se ovšem tyto rozdíly mohou stírat. Ve službách komerčního charakteru není důležitá jen velikost trhu, ale i jeho koupěschopnost. V brzké budoucnosti lze očekávat modifikaci vztahů mezi středisky jednotlivých hierarchických stupňů ve prospěch zvýšení váhy mezoregionálních center.
- Vztah k jiným střediskům osídlení. Nachází-li se město v blízkosti jiných středisek, je důležitý charakter vazby (konkurenční, kooperační) se sousedy. Pokud lze uvažovat o dělbě práce mezi městy řádově podobné kategorie, může se lokální trh v některých odvětvích služeb zvětšit o trhy sousedních měst, zatímco v jiných odvětvích může být součástí trhu těchto sousedů. Je-li však město v bezprostředním dosahu silnějších sousedů, je zpravidla roz-

Tab. 3 – Malá moravská města - zaměstnanost ve službách v roce 1991 a podnikání v tomto sektoru v roce 1998

	Adamov	Bojkovice	Boskovice	Brumov- Bylnice	Brušperk	Březová nad Svitavou	Břidličná	Bučovice	Budišov nad Budišovkou	Bystřice nad Pernštejnem	Bystřice pod Hostýnem	Bzenec
Počet obyvatel 1991 ¹	5 089	4 010	10 639	5 254	3 590	1 376	3 755	4 354	2 869	7 980	6 607	4 113
Zaměstnaných ve službách ²	613	621	2 877	681	654	216	486	1 372	564	1 509	1 756	876
% ekonomicky aktivních	21,2	24,9	40,0	22,0	36,9	30,1	21,8	37,9	30,0	29,5	35,8	40,7
Zaměstnaných ve vybraných druhích služeb bez vyjádření na 100 obyvatel města												
obchodní služby	1,3	1,7	4,3	2,2	2,6	1,7	1,4	2,6	2,3	3,0	3,1	3,7
komerční služby	1,1	0,9	1,4	0,3	1,8	0,4	0,9	1,3	1,0	0,8	1,3	0,8
veřejné služby ³	2,1	2,9	6,2	2,5	2,6	2,4	2,5	3,3	3,6	4,5	3,6	4,4
celkem	4,5	5,5	11,9	5,0	7,0	4,5	4,8	7,2	6,9	8,3	8,0	8,9
počet obyvatel 1998 ⁴	5 138	4 884	11 581	6 158	3 590	1 425	4 013	6 835	3 340	9 215	8 862	4 266
Podnikajících subjektů (PS)	583	739	1 914	760	438	149	417	1 040	388	1 143	1 437	710
z toho fyzických osob	483	557	1 375	567	351	119	316	756	253	839	1 125	520
PS na 100 obyvatel	11,3	15,1	16,5	12,3	12,2	10,5	10,4	15,2	11,6	12,4	16,2	16,6
Subjektů podnikajících ve vybraných službách na 100 obyvatel města												
v obchodě ⁵	5,0	5,1	6,5	3,8	4,4	4,6	3,5	4,8	3,6	4,9	6,4	6,5
v ostatním obchodě ⁶	1,5	1,4	2,0	0,7	2,3	*	1,6	2,0	0,8	1,3	1,7	1,8
ve školství, zdravot. v ostat. veřejných ⁷	0,5	0,4	0,7	0,2	0,5	*	0,2	0,7	0,4	0,5	0,6	0,5
	0,7	1,2	1,5	1,0	1,1	*	0,8	1,0	0,7	1,0	1,4	1,0

Pramen: ČSÚ, Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991, ČSÚ, Obce v číslech 1998 - okresní publikace

1 - pouze vlastní město bez integrovaných sídel, 2 - zaměstnaní celkem bez zaměstnaných v zemědělství, lesním a vodním hospodářství, průmyslu a stavebnictví - vztahuje se k celé administrativní jednotce při SLDB, 3 - školství, kultura, zdravotnictví, sociální péče, 4 - v administrativní struktuře 1998, 5 - obchod, prodej a opravy motorových vozidel a průmyslového zboží, pohostinství, 6 - nemovitosti, peněžnictví, služby by pro podnikatele apod., 7 - ostatní veřejné, sociální a osobní služby

voj jeho služeb poddimenzován. V maloobchodní síti může být konkurencí nejen silnější středisko, ale i snadná dosažitelnost hypermarketů.

- Speciální podmínky. Jde o podmínky, které nějakým způsobem zvýhodňují nebo znevýhodňují dané město na trhu služeb. Typickým odvětvím jsou služby cestovního ruchu.
- Lidský faktor. Sektor služeb asi zatím nejvíce ze všech sektorů ekonomiky závisí na podnikavosti a adaptabilitě lidí. Podnikaví lidé, schopní najít alternativní formy poskytování služeb, mohou prorazit i na omezeném trhu, který je příliš malý nebo chudý na zřízení služby v klasické podobě. Vztah mezi postavením města v systému osídlení a úrovní poskytovaných služeb je interakční. To znamená, že nejen postavení města určuje úroveň služeb, ale zajímavá a alternativní nabídka služeb může zlepšit postavení města v systému osídlení. Jsme svědky skutečnosti, kdy se spádové oblasti na lokální úrovni modifikují na základě lepší kvality, struktury nebo cenových relací poskytovaných služeb. To je dáno výhradně lidským faktorem. Přitom důležitými aspekty jsou vzdělanostní struktura populace, relativní sociální stabilita, tradice, ekonomická struktura města v posledních padesáti letech a další charakteristiky. Podstatná je ovšem i úroveň managementu města.

Uvedené hypotézy lze částečně dokumentovat na souboru dvanácti zkoumaných měst. Situaci na konci období centrálně plánované ekonomiky charakterizují ukazatele, získané ze sčítání lidu, domů a bytů 1991 (tab. 3). Úroveň zaměstnanosti ve službách, definovaná jako zaměstnanost v jiných odvětvích než v zemědělství, lesním a vodním hospodářství, průmyslu a stavebnictví byla tehdy obecně stále ještě značně poddimenzovaná. Nejvyšší byla v Bzenci, Boskovicích, Bučovicích, Brušperku a Bystřici pod Hostýnem. Na opačném konci spektra bychom našli Adamov, Břidličnou, Brumov-Bylnici. Tento ukazatel ovšem mohl být ovlivněn jeho negativní konstrukcí. Mohl zahrnovat i zaměstnání, která se službami v našem pohledu nemají nic společného, například profesionální příslušníky vojenských útvarů a také prostě nízkou úroveň výrobních odvětví.

Poněkud jiná je situace, bereme-li v úvahu pouze zaměstnané ve vybraných službách, a to pouze pracující ve svém městě – bez vyjíždějících. Podle tohoto ukazatele jsou jednoznačně na prvním místě Boskovice, které vyhovují prakticky všem výše uvedeným charakteristikám. Mají největší počet obyvatel, nejširší zázemí, jsou jednoznačným střediskem v širokém okolí, mají tradici podnikání ve službách, která nebyla zcela přerušena ani za socialismu, atraktivita cestovního ruchu a příznivou strukturu obyvatelstva. Druhou skupinu tvoří Bzenec, Bystřice nad Pernštejnem a Bystřice pod Hostýnem. Do této skupiny méně zapadá pouze Bzenec, který však může čerpat právě z kooperace se sousedními středisky. U Bystřice nad Pernštejnem se projevuje situace, kdy velká část pracovníků vyjížděla do uranových dolů v Dolní Rožínce, zatímco pracovníci ve službách pracovali většinou v místě. Na opačném konci pořadí najdeme nejmenší město souboru Březovou nad Svitavou spolu s výrazně většími, ale jednostranně průmyslově orientovanými městy, nacházejícími se navíc v zázemí větších středisek – Adamovem a Břidličnou.

Stav blížící se současnosti ukazují ukazatele podnikání ve službách v roce 1998. Tyto ukazatele jsou velmi hrubé, protože nevypovídají nic o velikosti podnikajících subjektů, jejich obratu, ale dokonce ani o tom, zda uvedené subjekty soustavně podnikají, zda podnikání ve službách je jejich hlavní či vedlejší činností a zda podnikají pro klientelu v místě, kde mají trvalé bydliště nebo jinde. Jiná data však nejsou k dispozici a proto byla jejich platnost kon-

Obr. 3 – Jedna z hlavních obchodních ulic v Bystřici pod Hostýnem

frontována s reálnou skutečností přímo v jednotlivých městech. Je možno konstatovat, že většina podnikání v malých městech má charakter služeb, to znamená je založena v první řadě na individuálních úkonech, i když statisticky patří do jiných odvětví.

Nejvyšší úroveň podnikavosti byla zaznamenána v Bzenci, Boskovicích a Bystřici pod Hostýnem. Druhou skupinu tvoří Bučovice a Bojkovice. Nejnižší úroveň podnikavosti vykazují Břidličná, Březová nad Svitavou a s odstupem Adamov a Budišov nad Budišovkou. Adamov a Břidličná jsou průmyslovými městy s vysloveně zaměstnaneckou mentalitou obyvatel, zatímco Březová a Budišov jsou městy, jejichž obyvatelstvo bylo po druhé světové válce prakticky vyměněno. Společnou charakteristikou všech čtyř měst je snížená stabilita populace v důsledku jejího imigračního charakteru.

Pokud jde o obchod (obchod, prodej a opravy motorových vozidel a průmyslového zboží, pohostinství), který snad nejvíce charakterizuje postavení sídel v systému osídlení, byla nejvyšší podnikavost zaznamenána v Boskovicích, Bzenci a Bystřici pod Hostýnem (obr. 3). Průměrné hodnoty z hlediska našeho souboru udávají Bojkovice a překvapivě Adamov, zatímco minimálně bylo podnikání v obchodě rozšířeno v Břidličné, Budišově nad Budišovkou a Brumově – Bylnici. Rozložení hodnot ukazatele je pouze částečně v souladu s postavením jednotlivých měst ve struktuře osídlení. Města na opačném konci spektra mají vesměs zázemí minimální, ale podobně je na tom i Adamov, který dosahuje vysokých hodnot podnikavosti v obchodě. I další města prakticky bez spádového obvodu (Brušperk, Březová) vykazují podnikavost v obchodě podobnou jako jednoznačná centra relativně velkého, byť chudého zázemí (Bučovice a Bystřice pod Hostýnem). Bzenec naopak těží z kooperace s jinými malými městy.

Ve sféře ostatního obchodního podnikání (peněžnictví a pojišťovnictví, nemovitosti, služby pro podnikatele), je překvapivě na špičce Brušperk, což může

souviset s jeho polohou v bezprostředním zázemí ostravské aglomerace. Následují významná regionální centra Boskovice a Bučovice. Minimálně jsou uvedena odvětví rozvinuta v Brumově – Bylnici a Budišově nad Budišovkou. Zdá se, že v tomto ukazateli není rozhodující síla vlastního města, ale ekonomický potenciál regionu, v němž se nacházejí.

Podnikání ve školství a zdravotnictví je soustředěno především do středisek s výraznějším zázemím a určitou tradicí v těchto oborech: Boskovice, Bučovic, Bystřice pod Hostýnem, Bystřice nad Pernštejnem. V další skupině se však nacházejí i města bez zázemí poblíž velkých středisek: Adamov, Brušperk, stejně jako Bzenec v hustě osídleném regionu s mnoha malými městy. Minimální podnikavost ve školství a zdravotnictví mají Břidličná, Brumov – Bylnice a se značným odstupem Bojkovice a Budišov nad Budišovkou.

Podnikání v ostatních veřejných, sociálních a osobních službách je diferencováno následovně: Vedoucími středisky jsou Boskovice a Bystřice pod Hostýnem, dále následují Bojkovice a Brušperk. Průměrných hodnot dosahuje podnikání v těchto oborech v Brumově – Bylnici, Bučovicích, Bystřici nad Pernštejnem a Bzenci, zatímco podprůměrných hodnot v Adamově, Budišově nad Budišovkou, Břidličně.

Uvedené údaje o podnikavosti odpovídají našim poznatkům z terénu jen částečně. Na jedné straně se zdají být velmi příznivými u měst v zázemí velkoměst (Adamov, Brušperk), která ve skutečnosti nemají prakticky žádná vlastní zázemí a zejména v Adamově ani náležitou sociální infrastrukturu. Na druhé straně nejsou příliš průkaznými ve městech typu Bučovice nebo Bystřice nad Pernštejnem, která mají jednoznačná zázemí a výrazná centra s řadou služeb různého charakteru.

6. Závěr

Je nepochybné, že existuje velmi úzký vztah mezi úrovní služeb a postavením středisek v systému osídlení. Tento vztah lze charakterizovat jako interakci, protože na jedné straně z postavení a velikosti středisek vyplývá lokalizace a kapacita služeb, na straně druhé rozvoj služeb může modifikovat postavení měst v systému osídlení.

Z výše uvedeného vyplývá, že postavení středisek v systému osídlení v relaci s rozvojem služeb se může měnit a je otázkou, zda v současném období neprobíhají intenzivnější změny než jindy v závislosti na přechodu od centrálně plánovaného k tržnímu hospodářství eventuálně i v závislosti na dalších aktuálních změnách.

Přechod na tržní ekonomiku umožnil vyniknout lidskému faktoru, který může lépe či hůře využívat objektivní předpoklady jednotlivých měst ve sféře služeb nebo tyto předpoklady vytvářet. Omezení dotačního systému a důsledky konkurence, ale i způsobu privatizace podstatně zvýšily rozdíly mezi bohatými a chudými oblastmi státu, což vedlo ke značným diferencím v úrovni koupěschopnosti. Zatímco některá odvětví služeb fungují jednoznačně na bázi trhu, některá jsou částečně dosud v rukou státu (školství, zdravotnictví, sociální péče), jiná jsou alespoň částečně dotována.

Centralizace na bázi ústředního řízení je věcí minulosti, to však neznamená, že centralizace zmizela. V současné době se prosazuje v podobě lepšího přístupu k informacím, dotacím, konexím. Úloha byrokracie se v některých otázkách mohla ještě zvýšit. Proto si malá města slibují hodně od zrušení okresů, které se očekává v souvislosti s novým administrativním uspořádáním státu.

To by mohlo snížit konkurenční nevýhodu proti městům okresním u těch měst, na něž budou přeneseny pravomoci okresních úřadů. V našem souboru jsou to Boskovice, Bučovice, Bystřice nad Pernštejnem a Bystřice pod Hostýnem.

Malá města v současné době přehodnocují nejen své služby, ale vytvářejí nové vize své další existence a prosperity. Ve velké části z nich byla v uplynulých padesáti letech prioritní průmyslová funkce. Tato doba se chýlí ke konci. Buď již došlo k propadu průmyslu nebo toto nebezpečí hrozí zvláště v případech, kdy ekonomika malého města spočívá na jediném velkém podniku, což není výjimkou. V každém případě budou malá města vedena buď k přehodnocení své základní vize nebo alespoň k diverzifikaci funkcí. Služby budou hrát v tomto procesu důležitou úlohu ať už jako nezbytný prvek nových prioritních funkcí (bydlení, cestovní ruch) nebo jako odvětví, do něhož bude především směřovat diverzifikace.

Proto lze v brzké budoucnosti očekávat další významné posuny ve struktuře a rozmístění služeb, které mohou vyústit ve změny významu postavení jednotlivých měst v systému osídlení, a to i přes jeho značnou setrvačnost. Brněnská pobočka Ústavu geoniky Akademie věd ČR bude pokračovat v práci na geografii malých moravských měst i v dalších letech. V období 2001/2002 předpokládáme uskutečnit výzkum v Dačicích, Dolních Kounicích, Dubňanech, Frenštátě pod Radhoštěm, Fryštáku, Frýdlantu nad Ostravicí, Fulneku, Hanušovicích, Hluku, Holešově, Hrotovicích, Hrušovanech nad Jevišovkou, Hulínou a Hustopečích.

Literatura:

- ALL Europe Shall Live: the opportunity of a new era for rural areas. Internet: [RTF bookmark start: _Hlt521784450] <http://www.ecovast.org/indexe.html> [RTF bookmark end: _Hlt521784450], 18. 10. 2000.
- ANDRLE, A. (2000): Ke koncepci osídlení České republiky. Veřejná správa, 11, č. 20, příloha.
- BARAN, V. (1964): Moldava nad Bodvou – Geography of the Town. In: Ivanička, K. (ed.): The Geography of the Region of the East-Slovakian Iron Works. Slovenské pedagogické nakladatelstvo, Bratislava, 194, s. 321-337.
- CREWE, L. (2000): Geographies of Retailing and Consumption. Progress in Human Geography, 24, č. 2, s. 275-290.
- HAMPL, M. (1996): Transformační procesy a předpoklady dalšího vývoje osídlení. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta Karlovy Univerzity Praha, s. 91-118.
- MARYÁŠ, J. (1987): Dojíždka za službami. 1:750 000. In: Atlas obyvatelstva Československé socialistické republiky. Geografický ústav ČSAV/Federální statistický úřad, Brno/Praha.
- MUNDUCH, E. M., SPIEGLER, A. (1998): Kleinstädte. Motoren in ländlichen Raum. Tagungsband anlässlich des ersten mitteleuropäischen Kleinstadtsymposiums in Murau 1998. In: Landtechnisches Schriftenreihe Nr. 214. österreichisches Kuratorium für Landtechnik und Landentwicklung Wien, 68 s.
- PUMAIN, D. (1999): Quel rôle pour les villes petites et moyennes des régions périphériques? In: Perlik, M., Bätzing, W.: L'avenir des villes des Alpes. Verlag des Geographischen Institutes der Universität Bern, s. 167-184.
- ROTH, K. (1961): Die Stadt Lahr. Bundesanstalt für Landeskunde und Raumforschung Bad Godesberg, 108 s.
- RUBENSTEIN, J. (1999): The Cultural Landscape: An Introduction to Human Geography, 6.ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, 543 s.
- Rural and Small Town Programme Year in Review – 1999. Internet: , 24. 10. 2000.
- VAISHAR, A. a kol. (2000): Geografie malých moravských měst I. Výzkumná studie. Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno, 408 s.

- WERWICKI, A. (1998): The Restructuring of Polish Retailing. In: Unwin, T. (ed.): A European Geography. Longman, Harlow, s. 225-230.
- ŽIGRAJ, F. (2000): Niekoľko poznámok k problematike malých miest. In: Matlovič (ed.): Urbaný vývoj na rozhraní miléníí. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Inštitút turizmu a hotelového manažmentu Prešov, s. 180-182.

Summary

THE DEVELOPMENT OF SERVICES IN SMALL MORAVIAN TOWNS AFTER THE YEAR 1990

Small towns form an important part of the central European settlement serving as a link between big cities and their rural peripheries. Recently, they have also been an alternative to the life in big cities. At the first stage of the research, a relatively complex analysis of the first part of Moravian towns with less than 15 thousand inhabitants was made. A great attention was paid to service sectors marginalized before the year 1990. Statistical data served as background information and data was also obtained through the Internet, by interviews with town clerks and the most important service establishment representatives, as well as by visits to selected establishments, and from studying written materials. Attention was paid to retail trade, education, health care, culture, sport, services dealing with food and accommodation and clubs. The main function of services in small towns is to satisfy the needs of inhabitants, to solve the problems of unemployment and dismissal from production and to raise the cultural level of the town. The following main barriers to service development in small Moravian towns were identified: a low level of preparedness to do business seriously (i.e. not accepting the status belonging to the subject), a bad level of business environment in the Czech Republic, a low purchasing power of inhabitants and insufficient capital of businessmen as well as barriers in the sphere of information, promotion and co-operation. The level of service is influenced not only by the quality of the human factor and the size and the power of the local market, but also by the status of the city in the system of settlement and by some special conditions, for example attractiveness for tourism. Twelve towns were compared and ranked according to the tertiary sector. Small Moravian towns nowadays are re-evaluating their visions of the future in connection with the restructuring of the local economy. The new focus is on the service development, either primarily or as an important assumption of the development of other functions.

Fig. 1 – A new building of the Bystřice nad Pernštejnem Grammar School (Photo A. Vaishar)

Fig. 2 – The typical socialist architecture of civic centres – Bzenec (Photo A. Vaishar)

Fig. 3 – One of the main shopping streets in Bystřice pod Hostýnem (Photo A. Vaishar)

(Pracoviště autorů: Ústav geoniky Akademie věd ČR, pobočka Brno, Drobného 28, 602 00 Brno.)

Do redakce došlo 28. 12. 2000